

مکاتبات کلامی

الگوی روابط اسلام و مسیحیت در بستر تاریخ

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ

وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ

عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾

حجرات (۴۹)، ۱۳

سرشناسه	: احمدی، محمد صادق، ۱۳۶۳-
عنوان و نام پدیدآور	: مکاتبات کلامی: الگوی روابط اسلام و مسیحیت در بستر تاریخ / محمد صادق احمدی؛
مشخصات نشر	: قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۳ ص
فروست	: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب؛ ۲۳۱
شابک	: ۸-۰۹-۷۹۶۷-۶۲۲-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیا.
یادداشت	: کتابنامه:ص. ۱۹۰ - ۲۰۴؛ همچنین به صورت زیرنویس.
عنوان دیگر	: الگوی روابط اسلام و مسیحیت در بستر تاریخ.
موضوع	: اسلام و مسیحیت -- تاریخ Islam -- Relations -- Christianity -- History
موضوع	: اسلام و مسیحیت -- تاریخ Islam -- Relations -- Christianity-- Comparative studies
موضوع	: مسیحیت -- کلام Theology
موضوع	: کلام Islamic theology
شناسه افزوده	: دانشگاه ادیان و مذاهب. پژوهشکده ادیان و مذاهب
رده بندی کنگره	: ۳۷ الف / ۲۲۷/۳ BP
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۷۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۹۲۶۱۹۷۶

مکاتبات کلامی

الگوی روابط اسلام و مسیحیت در بستر تاریخ

محمد صادق احمدی

انتشارات نگاه ادیان ندره

معاونت پژوهشی

۱۴۰۲

قم، پردیسان، روبه‌روی مسجد امام صادق (علیه‌السلام)، دانشگاه ادیان و مذاهب.

تلفن: ۱۳-۰۲۵-۳۲۸۰۲۶۱۰، ۰۲۵-۳۲۸۰۳۱۷۱

تلفکس مرکز بخش و فروش: ۰۲۵-۳۲۸۰۶۶۵۲

فروشگاه اینترنتی:

@Libadyan

@ketabsara_adyan

www.Adyanpub.com

مکاتبات کلامی

الگوی روابط اسلام و مسیحیت در بستر تاریخ

- نویسنده: محمد صادق احمدی
- ناشر: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب
- نوبت چاپ: اول، تابستان ۱۴۰۲
- طراح: مهدی محمدی شجاعی، شهرام بردبار
- صفحه آرا: زهرا رحیم‌پور
- چاپ: موسسه بوستان کتاب
- شمارگان: ۵۰۰ نسخه
- مرجع قیمت: وبسایت رسمی انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب
- شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۹۶۷-۰۹-۸

(کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است)

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه (از قبیل چاپ، فتوکپی، الکترونیکی، صوت و تصویر) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع و پیگرد قانونی دارد.

فهرست

بخش اول : مبانی نظری و روابط اسلام و مسیحیت / ۷

۷.....	مقدمه
۱۰.....	مطالعات پیشین درباره روابط اسلام و مسیحیت
۱۷.....	مفاهیم عمده
۲۳.....	انواع روابط اسلام و مسیحیت
۲۴.....	الگوی روابط اسلام و مسیحیت
۲۷.....	الگوی ارتباط اسلام بنیادگرا و مسیحیت
۳۴.....	الگوی ارتباط مسیحیت بنیادگرا و اسلام
۳۷.....	الگوی ارتباط مسیحیت و اسلام معتدل با دین دیگر
۳۷.....	مبانی نظری رابطه با سایر ادیان در اسلام و مسیحیت
۳۸.....	رویکرد اسلام در مواجهه سایر ادیان
۴۷.....	رویکرد مسیحیت در مواجهه با سایر ادیان
۶۱.....	جایگاه تحقیق در نظریه‌های الهیات مسیحی و گفتگوی ادیان

بخش دوم : پروژه تاریخ کتابشناختی روابط... / ۶۹

۶۹.....	مقدمه
۷۱.....	معرفی پروژه
۹۸.....	موضوعات عمده
۹۸.....	کتاب مقدس و انگاره تحریف
۱۰۲.....	تثلیث و توحید
۱۰۴.....	شرک ناشی از الوهیت عیسی
۱۰۸.....	ارتباط سیاسی اجتماعی
۱۱۳.....	تکفیر و هدر خون
۱۱۶.....	نقد دین سابق
۱۱۸.....	منشاء و اصالت دین اسلام
۱۱۹.....	اصالت نبوت رسول اسلام

- ۱۲۰..... منشاء و اصالت وحی و قرآن
 ۱۲۲..... نقد باورها و اعمال مسلمانان
 ۱۲۴..... شرک مسلمانان

بخش سوم : تحلیل محتوای پروژه و ... / ۱۲۷

- ۱۲۷..... الگوی انکار و دفاع
 ۱۲۸..... الگوی انتساب اسلام به شیطان
 ۱۳۲..... الگوی انتساب اسلام به دسیسه مخالفان مانند یهود
 ۱۳۳..... الگوی در نظر گرفتن اسلام به عنوان یکی از برنامه‌های نجات خدا
 ۱۳۵..... الگوی در نظر گرفتن اسلام به عنوان یک مکتب ...
 ۱۳۹..... الگوی انکار اسلام از یک سو و احترام اسلام از سوی دیگر
 ۱۴۱..... الگوی هجو و در نظر گرفتن اسلام به عنوان یک دین ...
 ۱۴۴..... الگوی مقابله نرم
 ۱۴۶..... الگوی انکار مطلق و شرک انگاری مسیحیت از سوی مسلمانان
 ۱۴۸..... الگوی پذیرش جزئی
 ۱۴۹..... الگوی پذیرش و تطبیق
 ۱۴۹..... الگوی انکار و تطبیق
 ۱۶۰..... الگوی همزیستی مسالمت آمیز
 ۱۶۲..... الگوی الهیاتی مدارا
 ۱۶۶..... نگاه اسلامی ایرانی به روابط اسلام و مسیحیت
 ۱۶۶..... تاریخچه روابط اسلامی ایرانی و مسیحیت

بخش چهارم : تحلیل و نتیجه / ۱۷۳

- ۱۷۸..... راهکارهای پیشنهادی
 ۱۷۹..... الگوهای پیش رو
 ۱۷۹..... الگوی انکار و دفاع
 ۱۸۱..... الگوی پذیرش و تطبیق
 ۱۸۲..... الگوی مطلوب
 ۱۸۲..... الگوی پذیرش و سازگاری از طریق گفتگوی اجتماعی ادیان
 ۱۸۳..... گفتگوی اجتماعی
 ۱۹۱..... منابع

مبانی نظری و روابط اسلام و مسیحیت

مقدمه

روابط میان اسلام و مسیحیت حتی اگر صرفاً با توجه به شمار پیروان دو دین که بیش از یک سوم از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند، مورد بررسی قرار بگیرد، باز از اهمیت بسزائی برخوردار است. پژوهش‌های زیادی در دوره‌های مختلف تاریخی درباره ارتباط این دو دین انجام شده که هم شاهدهی است بر اهمیت نظری این بحث و هم به‌خودی‌خود مجموعه‌ای از رویکردها و ادبیات را رقم زده است که بررسی آنها نیز به لحاظ مطالعات علمی، از اهمیت زیادی برخوردار است. برای مثال می‌توان از این سوال در باره این منابع بحث کرد که رویکرد آنها چه بوده است و در این مواجهه فکری و قلمی دو طرف چه اهدافی را تعقیب می‌کردند؛ تبشیر، هجو و مقابله، مناظره و گفتگو و شناخت متقابل، کدامیک؟ مساله دیگری که باز می‌توان در جای خود در باره این نوع ادبیات و محتوا و رویکرد آنها مطرح کرد این است که آیا این نوشته‌ها یا فعالیت‌های دینی متقابل در هر برهه از تاریخ، ناظر به مسائل همان برهه و جغرافیای خاصی تدوین با طرح شده‌اند؟ یا می‌توان الگوهایی را از آن بیرون کشید که همچنان در روابط میان این دو دین مورد تمسک طرفین قرار می‌گیرد؟

پرسشهای فوق برای هر دو سوی ماجرا مطرح بوده است و پاسخهای نظری و عملی در هر دو سو به آنها داده شده است. اما در ابتدای قرن بیست و یکم، جمعی از محققان متخصص در میراث مسیحی و اسلامی با محوریت دانشگاه بیرمنگام در انگلستان، در تحقیقی که در نوع خود دست اول و نوبه نظر می‌رسد، به گردآوری میراث مکتوب دو دین در بستر مواجهه کلامی و الهیاتی، در چهارده قرن، به نوع مواجهه عالمان و متفکران این دو دین پرداخته‌اند. این پروژه که با نام «تاریخ کتابشناختی روابط مسیحی مسلمان» در حال انجام است، به بررسی متن و محتوای مکتوبات عمدتاً کلامی و مدافعه‌ها هر دو طرف اسلامی و مسیحی پرداخته و با توجه به زمینه و زمانه متون به بررسی چگونگی مواجهه و روابط دو دین می‌پردازد. جستجوی تاریخ روابط میان اسلام و مسیحیت از دریچه کتابهایی که در این زمینه وجود داشته و دارد یک کار نو و جدید است که با تعبیر «تاریخ کتابشناختی» در عنوان پروژه ثبت شده است.

اهمیت روابط اسلام و مسیحیت در روزگار معاصر و ضرورت شناخت میراث مکتوب دو دین، بررسی تاریخ مناظرات کلامی این دو دین را برجسته می‌سازد. الهیات تطبیقی اسلام و مسیحیت به مثابه یک رشته آکادمیک رسالت پرداختن به چنین موضوعاتی مانند تحلیل مفاهیم و رویکردهای الهیاتی در بستر تاریخ را به عهده دارد و از این زاویه است که بخش الهیات دانشگاه بیرمنگام عهده‌دار این پروژه مهم است. در این پژوهش، پس از بیان مقدماتی در روابط اسلام و مسیحیت، به بررسی این پروژه پرداخته و الگوهای حاکم بر این مکتوبات را استخراج خواهیم کرد.

روابط اسلام و مسیحیت با توجه به فضای حاکم بر جوامع مسیحی و اسلامی سیر پرفراز و نشیبی داشته است. گاهی صرف تدین به دین دیگر موجب حلیت عرض و خون و مال پیروان دین رقیب می‌شد و گاهی بیشترین محبت و ملاطفت در همزیستی پیروان دو دین مشاهده شده است. نوشته‌های رد و بدل شده میان هر دو طرف نیز بسته به همین اوضاع در تغییر بوده است.

این روابط در قالب الگوهای ارتباطی از انکار و به تبع آن در مقام دفاع

برآمدن گرفته تا پذیرش الهیاتی دین رقیب و سپس انطباق و سازگاری با دین دیگر در مقام اندیشه و عمل امتداد داشته است. این روند ارتباطی از یک قاعده از پیش تنظیم شده پیروی نکرده است. با توجه به اینکه روابط میان اسلام و مسیحیت در طول تاریخ مواجهه این دو دین طی چهارده قرن دستخوش فراز و فرودهایی بوده است و این امر گاه متاثر شرایط اعتقادی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بوده است و گاهی تحت تاثیر مسائل بیرون از این دو دین مانند مسائل یهودیان و با توجه به اینکه این دو دین بیشترین شمار پیروان را در سطح جهان دارند و مناسبات آنها بر جمعیت عظیمی از مومنان هردو دین اثرگذار است، دانشگاه بیرمنگام با همکاری پنجاه و سه استاد و بیش از صد محقق دیگر اقدام به بازخوانی روابط مکتوب این دو دین تحت عنوان پروژه کتاب شناسی روابط مسیحی مسلمان^۱ CMR نموده است.

به منظور آشنائی با آخرین اثر مهم در حوزه روابط اسلام و مسیحیت، همچنین نقد و بررسی این اثر تحقیقاتی و سپس استخراج الگوی ارتباطی، در تحقیق حاضر نخست به بازخوانی این پروژه و سپس به استخراج الگوهای ارتباطی پرداخته می‌شود.

برای آگاهی از محتوای این پروژه و دست یافتن به الگوهای روابط حاکم بر این دو دین بایستی به بازخوانی انتقادی این پروژه تاریخی مبتنی بر روش کتاب شناسی پرداخت تا با روش تحلیل محتوای کیفی، الگو یا الگوهای پیش‌رو استخراج شده و الگو یا الگوهای مطلوب تجویز شوند. بر اساس آنچه در تبیین الگوی ارتباطی در مفاهیم خواهد آمد، این الگو از انکار دیگری و دفاع از خود (DD)^۲ گرفته تا پذیرش دیگری و انطباق خود با وجود او (AA)^۳ متغیر است؛ به این معنا که روابط اسلام و مسیحیت از انکار و دفاع که بسته‌ترین حالت روابط است، تا پذیرش و به رسمیت شناختن دین دیگر و در عین حال مطابقت و

1. Christian Muslim Relation

۲. برگرفته از دفاع (Defence) و انکار (Deny).

۳. برگرفته از پذیرش (Acceptance) و تطبیق (Adaptation).

سازگاری که بازترین حالت روابط است؛ جریان داشته است. با این حال باید توجه داشت که دست اندرکاران تالیف پروژه بدون اشاره به الگوهای مورد نظر ما، رابطه میان دو دین را در دوره‌هایی مبتنی بر (DD) و گاهی نیز تلفیقی معرفی می‌کنند که مبتنی بر چالش و یا همکاریهای دو طرفه بوده است.

با این حال برای بررسی روابط اسلام و مسیحیت تاکنون پروژه‌ای با این گستره و عمق انجام نشده و می‌توان CMR را بزرگترین گام در این راستا ارزیابی نمود. با توجه به انتشار سی و هفت جلد از این مجموعه تا پایان سال ۲۰۱۹، نقد و بررسی پروژه و استخراج الگو یا الگوهای روابط میان اسلام و مسیحیت از مکتوبات فیما بین نیز به همین مجلدات و پایان قرن نوزدهم میلادی محدود می‌شود.

در بررسی مکتوبات علاوه بر بازخوانی متن پروژه‌ها که توسط محققانی از سرتاسر جهان انجام شده است، به بررسی و ارزیابی گزارشات این مکتوبات توجه شده و مضامین نهفته در آنها استخراج می‌شود، تا با کنار هم قرار گرفتن مضامین، مفاهیم و مقولات عمده شناسایی شده و الگوهای روابط میان دو دین بر اساس مکتوبات روشن شود. هدف عمده از بازخوانی این پروژه، نقد به معنای مصطلح نیست، بلکه مطالعه انتقادی به منظور استخراج الگوهای حاکم بر روابط دو طرفه در مکتوبات است.

مطالعات پیشین درباره روابط اسلام و مسیحیت

در رابطه با پروژه روابط اسلام و مسیحیت دانشگاه بیرمنگام، تحقیق مستقلی که به بحث و بررسی پیرامون این پروژه پرداخته باشد، دیده نشد جز چند گزارش چند خطی در سایت «کتابخانه مطالعات اسلامی به زبانهای اروپائی» به قلم حمید طالب، مجتبی علی‌پور و... که گزارشی موجز از بخشی از این پروژه ارائه کرده است. با این حال در رابطه با روابط اسلام و مسیحیت تحقیقات زیادی از سوی مسلمانان و مسیحیان در طی قرون گذشته تا دوره معاصر انجام شده است که بدون توجه به متون کلامی و جدلی فیما بین و بالتبع بدون توجه به پروژه CMR بوده است، مانند:

مقالات: مقاله دکتر عسگر بابازاده اقدم با عنوان «الگوی همزیستی اسلام و مسیحیت در رمانهای تاریخی جرجی زیدان» که در یازده صفحه الگوی رفتاری مبتنی بر همزیستی مسالمت آمیز را بر اساس روایت تاریخی جرجی زیدان ارائه کرده است.

مکتوب دیگر مجله‌ای انگلیسی حاصل از همین پروژه است با عنوان «اسلام و روابط مسیحی - مسلمان» که به انتشار مقالات مستخرج در حین همین پروژه و آثار دریافتی در این باب می‌پردازد.

در همین سیاق، مقاله محسن الویری با عنوان «اسلام و مسیحیت؛ پیشینه و افق آینده» در سال ۱۳۸۳ در مجله تخصصی گروه تاریخ دانشگاه تهران منتشر شده که به تاریخ کلی روابط این دو دین پرداخته و رویکردهای کلی ارتباطی را ترسیم کرده است.

سید حسن امین نیز در مقاله‌ای با عنوان «روابط بین المللی اسلام و مسیحیت؛ آزادی مذهبی اقلیت های مسیحی در قلمرو اسلام» که در سال ۱۳۷۹ در فصلنامه پژوهش حقوق عمومی به چاپ رسانده، مواردی از مدارای حکومت‌های اسلامی با اقلیتهای مسیحی در طول تاریخ را برشمرده است.

مقاله «اسلام و مسیحیت؛ امکان گفت‌وگوی دو مکتب از دیدگاه هانری کرین» به قلم اعظم قاسمی که در سال ۱۳۹۲ در مجله معرفت ادیان به چاپ رسیده است، درصدد امکان سنجی گفتگوی میان پیروان اسلام و مسیحیت جهت نیل به همزیستی مسالمت آمیز مبتنی بر آراء هانری کرین است.

رساله: نوشته دیگر رساله کارشناسی ارشد آقای مهدی خزائی است با عنوان «رابطه اسلام و مسیحیت در حکومت امویان اندلس» که به بررسی روابط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی میان پیروان این دو دین در عصر مذکور پرداخته است. مهدی خزائی رساله مقطع کارشناسی ارشد خود را در دانشگاه شیراز به بررسی حضور مسلمانان در این منطقه و تشکیل دولت اسلامی و روابط مسلمانان و مسیحیان در این دولت اختصاص داده و سهل‌گیری و مدارای اسلامی را عامل ظهور همزیستی میان پیروان دو دین معرفی کرده؛ گرچه در مواقعی با افراط و یا سختگیری مذهبی تنش در روابط گزارش شده است.

رساله دکتری محمد حقانی فضل با عنوان «بررسی تأثیر ماهیت گفت و گوی ادیان بر تفسیر متون مقدس» که در سال ۱۳۹۸ در دانشگاه ادیان و مذاهب قم دفاع شده است، الگوی گفت و گوی ادیان را الگوی پیروز روابط میان ادیان در دوره معاصر معرفی کرده و با استناد به اسناد مهمی مانند سند شورای دوم واتیکان، نشان داده است که نوع تفسیر طرفداران الگوی گفت و گو با سایر خوانشها نسبت به متن مقدس متفاوت بوده و این الگو بر تفاسیر از متن مقدس اثرگذار است.

نوشته دیگر رساله کارشناسی خانم معصومه نورمحمدی روستانی است که با عنوان «رابطه اسلام و مسیحیت در عهد پیامبر ص و خلفا راشدین» تالیف شده است و به جغرافیای نصاری، تضادشان با یهود، رابطه مسلمانان با ایشان در جنگهای رده و ... پرداخته است.

کتاب: کارهای دیگری که در این رابطه نوشته شده است مانند Muslim-Christian Relations: Historical and Contemporary Realities نوشته Jane Smith نیز به واکاوی علل ناکامی پیروان دو دین در ایجاد رابطه مسالمت آمیز علیرغم وجود تصریحات قرآنی و تاریخی به داشتن رابطه دوستانه می پردازد. کتاب دیگری از دیوید توماس، سرویراستار پروژه CMR، نیز توسط راتلج با عنوان Routledge Handbook on Christian-Muslim Relations منتشر شده است که از ابعاد سیاسی، اقتصادی، متن مقدسی و الهیاتی به مسائل فیما بین پرداخته است. به نظر می رسد ماحصل تجربیات دیوید توماس در پروژه کتابشناختی روابط اسلام و مسیحیت در دانشگاه بیرمنگام، در آن اشرا ب شده است. در این کتاب که در سال ۲۰۱۸ به زیور طبع آراسته شده است، چهل و پنج مقاله در این باب ارائه شده که از وضعیت مسیحیت در قرآن و حضور ایشان در حکومت های مختلف اسلامی و دیدگاه مسلمانان و قرآن نسبت به کتاب مقدس و باورهای ایشان تا جدال های اسلامی مسیحی و رویکردهای مسیحیان نسبت به مسلمانان و همزیستی معاصر ایشان در جغرافیای دنیای مدرن و چگونگی گفتگوهای بین الادیانی میان این دو دین را شامل می شود. در مقدمه این اثر دیوید توماس قدمت روابط این دو دین را تا زمان ظهور اسلام و

همزیستی اعراب مسلمان با مسیحیت شرقی به عقب بازگردانده و علت توجهات جدید به این روابط را به چالش‌های اخیر این دو دین بویژه ماجرای یازده سپتامبر ربط می‌دهد.^۱

کتاب مفید دیگر اثر هیو گدارد^۲ از دانشگاه ایدنبورگ با عنوان «تاریخچه روابط مسیحی مسلمان»^۳ در سال ۲۰۰۰ منتشر شده است. در این کتاب گدارد نخست نگاه مسیحیت بویژه مسیحیت شرقی به ظهور اسلام را روایت کرده و تماسها و مواجهات حضرت محمد ﷺ، قرآن و مسلمانان صدر اسلام با مسیحیان را ذکر می‌کند. سپس وارد دوره قرون وسطی شده و با تفکیک مسیحیت شرقی از مسیحیت غربی، مسیحیت شرقی را به عنوان قرائتی از مسیحیت که به همزیستی با اسلام روی آورده و در آن تغییر کیش به اسلام نیز مشاهده می‌شود معرفی نموده و مواجهه مسیحیت غربی با اسلام را همراه با انکار و نفی اسلام که منجر به رویارویی و ظهور جنگ‌های صلیبی شده است، می‌داند. در قسمت سوم اثر نیز موج امپریالیسم و همراهی تبشیر مسیحی با این قدرت یافتن اروپایی را روایت نموده، مطالعات اسلامی در آکادمیهای اروپایی را نیز در همین مسیر ارزیابی کرده و در خاتمه گفتگو یا مواجهه را به عنوان مسیر پیش روی دو دین عنوان می‌کند که البته با ملاحظات سیاسی اجتماعی همراه بوده و متفاوت از جدالهای کلامی صدر اسلام است.^۴ این کتاب به قلم منصور معتمدی و زهرا مودب به زبان فارسی ترجمه شده و توسط پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی در سال ۱۳۹۸ منتشر شده است.

کتاب Understanding Christian-Muslim Relations: Past and Present که به قلم Clinton Bennett تألیف شده است نیز به چالش‌های پس از یازده سپتامبر و

1. Thomas, David, Routledge Handbook on Christian-Muslim Relations, London and Newyork: Routledge, 2018, 1-2.

2. Hugh Goddard

3. A History of Christian-Muslim relations

4. Goddard, Hugh, A History of Christian-Muslim Relations, Edinburgh University Press, 2000, 177.

هویت دیگری و مسیحیت در نظر مسلمانان پرداخته است. کلینتون بنت در این کتاب با عنوان فارسی «فهم روابط مسیحی مسلمان: گذشته و حال» که در سال ۲۰۰۸ توسط نشر کنتینیوم روانه بازار شده است، به بررسی این روابط از منظر دیگری پرداخته است. او در دو فصل مقدماتی به اینکه کتاب مقدس به گفتگو یا هجمه دعوت می‌کند؟ و اینکه قرآن روایتی تاریخی از مسیحیت بدست می‌دهد یا اینکه متأثر از آن است؟ پرداخته و در ادامه رویکرد سنتی مسیحیان و مسلمانان در مواجهه با یکدیگر را بررسی کرده است. و در نهایت به وضعیت فعلی مسلمانان و مسیحیان در قبال همدیگر پرداخته است.

صرف نظر از کتبی از این دست که به شکل کلی به روابط اسلام و مسیحیت پرداخته‌اند، تلاش‌های جسته‌گریخته نویسندگان و محققان برای به تصویر کشیدن روابط گونه‌های خاص از اسلام و مسیحیت یا این روابط در جغرافیای خاص نیز از دیگر نوشته‌هایی است که در این رابطه تدوین شده است.

کتاب محمدحسین طاهری آکردی با عنوان «پیشینه تاریخی گفت‌وگوی اسلام و مسیحیت با تاکید بر دیدگاه شیعه و کاتولیک» از همین دست می‌باشد که ضمن بررسی گفتگو از منظر تاریخی، قرآنی و روایی، نمونه‌هایی از آنها را در این اثر گردآوری کرده است. این کتاب شامل پنج بخش با عناوین: کلیات، گفت‌وگوی مسلمانان و مسیحیان در تاریخ، گفت‌وگوی معصومان و مسیحیان، گفت‌وگوی علمای شیعه با مسیحیان و گفت‌وگوی علمای شیعه با مسیحیت در قرن اخیر است و توسط نظر موسسه امام خمینی ره روانه بازار نشر شده است.

کتاب «از دربند تا قطف» به همت رسول جعفریان که به ارائه گزارشی از روابط مسلمانان و مسیحیان ایران در دوره قاجار و صفوی پرداخته است، برخی آثار و نامه‌های مسلمانان و مسیحیان را برای نخستین بار به چاپ رسانده و از وضعیت روابط اسلام و مسیحیت در ایران در این دوره تاریخی خبر می‌دهد.

کتاب کم حجم «روابط مسلمانان و مسیحیان در نیجریه»^۱ اثر اسقفان

1. Christian/Muslim relations in Nigeria: the stand of Catholic Bishops.

نیجریه که توسط کلیسای کاتولیک چاپ شده است به روابط این دو دین در این کشور پرداخته و بویژه چالشهای نومسیحیان بیافرا با مسلمانان افراطی را نقد و بررسی کرده است. کتاب دیگری با همین عنوان^۱ توسط ایزیدور نواناجو^۲ تألیف شده و به روابط مسلمانان و مسیحیان نیجریه می‌پردازد که در سال ۲۰۰۸ توسط دانشگاه ویرجینیا روانه بازار نشر شده است.

کتاب «صلة الاسلام بالمسیحیة» نوشته امین الخولی، استاد جامع الازهر، نیز به بعدی خاص از روابط اشاره کرده به روابط مادی و معنوی این دو دین در جهان اسلام، اروپای شرقی و به طور خاص اروپای غربی پرداخته و تاثیر جنبش اصلاح دینی مسیحی را بر این روابط بررسی کرده است. او در این مسیر روابط تجاری-اقتصادی، فرهنگی، فلسفی و سیاسی-امنیتی را در دوره های مختلف تاریخ روابط اسلام و مسیحیت به بحث نهاده است.

«مواجهات مسیحیت شرقی، با اسلام اولیه» به سرویراستاری توماس، سوانسون و گریپو که در سال ۲۰۰۶ چاپ شده و در عداد مجموعه روابط مسلمان مسیحی دانشگاه ادینبورگ است نیز در همین راستا تلقی می‌شود. نزاع در رابطه با صلیب، تثلیث و تجسد، بازتاب نقل از اناجیل در احادیث، مواجهه قبطیان و سریانیها و ملکیهای شرق با اسلام و قدرت سیاسی مذهبی نوظهور از جمله موضوعات مطروحه در این اثر هستند که به بررسی ظهور اسلام و تسخیر ایالات شرقی بیزانس و پایان هلنیسم در آسیای غربی می‌پردازد.^۳

در رابطه با الگوی رابطه میان دو دین مبتنی بر این پروژ در زبانهای دیگر نیز به مطلبی برنخوردم گرچه مطالب عامی دیده می‌شود مانند نوشته دکتر جان اسپوزیتو متخصص دین و رابط بین الملل در دانشگاه جرج تاون و مدیر مرکز ولید بن طلال برای فهم مسلمان و مسیحی وابسته به دانشگاه جرج تاون، که به

1. Christian-Muslim Relations in Nigeria

2. Isidore U. Nwanaju

3. David Thomas, Emmanouela Grypeou, Mark N. Swanson, The Encounter of Eastern Christianity with Early Islam, Brill, 2006, 1.

رابطه اسلام با یهودیت و مسیحیت از بستر قرآن و تاریخ پرداخته تا به تصحیح برخی تصوره‌های نادرست درباره اسلام بپردازد.

در رابطه با مطالعات تطبیقی میان اسلام و مسیحیت نیز «همایش ملی مطالعات تطبیقی اسلام و مسیحیت» توسط دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم در سال ۱۳۹۵ برگزار شده و در موضوعات مختلفی مقالاتی در آن ارائه شده است.

در بحث از گفتگوی ادیان صرف نظر از مراکز ادیان چون موسسه گفتگوی ادیان به مدیریت محمدعلی ابطیحی، مرکز گفتگوی ادیان سازمان فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز گفتگوی ادیان جامعه المصطفی العالمیه و سایر مراکز مشابه، مقالاتی منتشر شده است؛ مقالاتی مانند نوشته احمد مقری، محمد مسجدجامعی و مهدی صالحی با عنوان «گفت‌وگوی اسلام و مسیحیت در ایران معاصر: نگرشی آسیب‌شناختی» در صدد بررسی وضعیت گفتگوی اسلام و مسیحیت در ایران و آسیب‌های فراروی این مقوله است.

محمد مسجدجامعی در کتاب «گفتگوی دینی - گفتگوی تمدنی: اسلام و مسیحیت در دوران جدید» ماحصل تجربیات سفر خود به واتیکان به عنوان سفیر ایران در واتیکان را به رشته تحریر در آورده است و وضعیت مواجهه اسلام و مسیحیت را ترسیم کرده است. این کتاب در سال ۱۳۷۹ توسط نشر پورشاد منتشر شده است.

علاوه بر این کتب و مقالات زیادی در رابطه با این روابط موضعی در مناطق مختلفی چون مالزی، شمال آفریقا، و شرق اروپا در سالهای اولیه و سایر مناطق در سالهای بعدی دیده می‌شود که همگی به بررسی ابعاد مختلف و ویژگیهای مسلمانان و مسیحیان پرداخته‌اند.

شورای دوم واتیکان که با تلاشهای پاپ ژان پل دوم و به همت هانس کونگ و جمعی دیگر از کنشگران مذهبی اجتماعی کلیسای کاتولیک در نیمه دوم قرن بیستم رخ داد و منجر به صدور بیانیه درباره روابط اسلام و مسیحیت شد، تشکیل پارلمان ادیان جهان، پروژه ولید بن طلال در دانشگاه برکلی، انجمنهای کوچک و بزرگ در اقصی نقاط عالم اسلامی و مسیحی و مطالعات آکادمیک؛ همگی وجوهی از

عینیت یافتگی روابط اسلام و مسیحیت به سمت ایجاد ارتباط و پیش‌گیری از پرتنش شدن روابط این دو دین است که عمدتاً در قرن بیستم رخ داده است.

یکی از این تلاشها، پروژه «کلمه سواء» است که از سوی دولت اردن با مشارکت بسیاری از اندیشمندان شناخته شده مسیحی و مسلمان نیز در حوزه ارتباطات اسلامی مسیحی در حال برگزاری است که اساساً به الگوی الگوهای روابط بی‌توجه بوده و خارج از بحث پروژه CMR است.

چنانکه از تبارشناسی اجمالی مطالعات درباره روابط اسلام و مسیحیت روشن شد، تاکنون کندوکاوی نظیر پروژه تاریخ کتابشناختی روابط مسلمان مسیحی دانشگاه ادینبورگ صورت نگرفته و بحث و بررسی در رابطه با این پروژه از اهمیت بسزایی برخوردار است. بر این فهرست می‌توان لیستی طولانی در رابطه با کارهایی که در رابطه با ارتباط اسلام و مسیحیت یا یهودیت تالیف شده‌اند افزود که خارج از بحث مورد نظر بوده و یا در مقدمات کلی بکار می‌روند.

وجه مشترک تمامی این تلاشهای جمعی و آثار مکتوب که به بخشی از آنها در این بخش اشاره شد، فقدان توجه به پروژه تاریخ کتابشناختی و به طور خاص استخراج الگوی روابط مسلمانان و مسیحیان مبتنی بر این پروژه است و به تبع آن، استخراج الگوی پیش‌رو و الگوی مطلوب نیز دیده نمی‌شود.

مفاهیم عمده

به منظور روشن شدن مفاهیمی که در خلال بحث در این کتاب از آنها بهره خواهیم برد؛ مناسب است در ابتدا تعریفی مختصر از مهمترین مفاهیم بکار رفته در این تحقیق داشته باشیم.

انحصارگرایی

مراد از انحصارگرایی به عنوان یک متغیر تعیین‌کننده در این پژوهش، باور به انحصار نجات یا حقانیت در دین خودی و محرومیت دین دیگر از این دو مورد است. عمدتاً انحصارگرایی نجات به نوشتجات مسیحی منسوب است به این

بیان که تنها راه نجات و نیل به رستگاری ابدی ایمان به فدیة عیسی مسیح و قربانی شدن او برای گناهان بشر در برابر گناه اصلی است. در مورد مسلمانان نیز عمدتاً انحصارگرایی حقانیت در متون اسلامی دیده می‌شود به این بیان که دین حق صرفاً اسلام است و سایر طرق ره به سعادت انسان نخواهند برد گرچه ممکن است خداوند از سر لطف یا با نگاه به نیت مومنان سایر ادیان ایشان را مشمول درجاتی از نجات قرار بدهد.

پلورالیزم

باور به چندین طریق برای سعادت‌مندی و یا چند مدل مختلف از سعادت‌مندی یا دست‌یابی هر طریقتی به بعد و یا بخشی از رستگاری را می‌توان تحت عنوان پلورالیزم یا کثرت‌گرایی دینی قلمداد کرد. این باور چه در نظر بدان تصریح شود و اینه مغفول مانده و در عمل بدان تمسک شود، متغیری در برابر انحصارگرایی است که در طول تاریخ به ندرت در میان مکتوبات اسلامی و مسیحی بدان ارجاع شده است.

اسلام در مکتوبات

مراد از اسلام در این نوشته زمانی که در حال بررسی روابط اسلام و مسیحیت در مکتوبات هستیم، قرائت خاصی از اسلام نیست بلکه اسلام به عنوان یک مفهوم کلی در برابر مسیحیت و با هویت دیگری آن مطمح نظر است. البته در موارد خاص به رویکردها و قرائتهای ویژه اسلامی نیز توجه می‌شود که در هر موردی، ویژگی و خاص بودن آن قرائت نیز پررنگ خواهد شد. اما در مجموع، در این نوشته مراد از اسلام دین خاتم است که پیامبرش حضرت محمدص و کتابش قرآن بوده و اختلاف‌های محوری‌اش در هویت توحیدی و تسبیح خداوند از شرک و جسم و ... است. دین اسلام مانند سایر ادیان عبارت است از سلسله عقائد و دستورهای عملی و اخلاقی که پیامبر خاتم حضرت محمد ﷺ

از طرف خداوند برای راهنمایی و هدایت بشر آورده است تا از مسیر عمل به این دستورات سعادت و خوشبختی انسان در دو جهان تامین شود.^۱

مسیحیت در مکتوبات

مسیحیت نیز وقتی در برابر اسلام قرار می‌گیرد، به عنوان یک هویت یکپارچه و با غیریت‌سازی نسبت به اسلام در نظر گرفته شده و کمتر به قرائت‌های خاص و مناقشات الهیاتی درون دینی آن توجه می‌شود. البته در موارد خاص که به تفاوت‌های کلیساهای مسیحی محل توجه قرار گرفته، به این امر توجه داده شده است. مسیحیت در یک تعریف کلی دینی و حیانی است بر این اساس مسیحیان معتقدند که خداوند با ایشان ارتباط داشته و در پرستش و نجات بخشی تاریخی خود را بر ایشان آشکار ساخته است. زندگی، مرگ و رستاخیز عیسی مسیح محل اصلی جلوه خداوند بر مسیحیان است که بنیان مسیحیت را نیز همین جلوه‌گری خداوند تشکیل می‌دهد.^۲

روابط کلامی الهیاتی اسلام و مسیحیت

معیار نگارش تاریخ کتابشناسی، روابط اسلام و مسیحیت است؛ به این معنا که آثاری که در رابطه با دین دیگر یا علیه دین دیگر تالیف شده است و یا اطلاعات یا قضاوت‌های مهمی از دین دیگر به دست می‌دهد که رویکردها و نگرش‌های یک دین نسبت به دین دیگر را نشان می‌دهد، گردآوری شده است. در نتیجه آثار جدلی و دفاعیه نویسی‌ها در اولویت قرار داشته و آثار ترکیبی تاریخی و جغرافیایی از متن کار تا حد امکان خارج شده است.

۱. طباطبایی، سید محمدحسین، تعالیم اسلام، به کوشش سیدهادی خسروشاهی، قم، موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۷، ۳۱.
۲. ویور، مری جو، درآمدی به مسیحیت، ترجمه حسن قنبری، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، ۱۳۸۱، ۳۱.

الگوی روابط

در رابطه با تعریف الگو مطالب فراوانی عرضه شده است و می‌توان در تعریفی عام الگو را برداشت و شمایی برگرفته از واقعیت دانست که روابط بین متغیرها را نشان می‌دهد. بر این اساس الگو در دو معنا بکار می‌رود که در معنای نخست الگو به معنای نمونه و شبیه بوده و الگوسازی در آن به معنای شبیه‌سازی است. در معنای دوم که در علوم انسانی کاربرد دارد الگو به معنای سیستم یا دستگاه اندیشه بوده و الگوسازی به معنای طراحی دستگاه اندیشه است که فرایند تعامل میان پدیده‌ها، مفاهیم، مصادیق و موضوعات را بیان می‌کند.^۱ از میان تعاریف متعدد به نظر می‌رسد این تقسیم بندی دوگانه در ارتباط با الگو محل توافق باشد و کاربرد بیشتری داشته باشد.^۲ استخراج الگو حاصل شبیه‌سازی واقعیت خارجی با ترسیم روابط علت و معلولی بین اجزا درونی و روابط مجموعه با متغیر بیرونی به منظور ایجاد قدرت پیش بینی پدیده و درک رفتار آن است.^۳ بر این اساس الگو چارچوبهایی مفهومی و کلی است که زمینه مناسبی برای طبقه‌بندی اطلاعات و ساماندهی آن به دست می‌دهد. برخی اندیشمندان برای الگو ویژگیهایی ذکر کرده‌اند: نخست اینکه جنبه مفهومی دارد یعنی الگو مفاهیمی در خود دارد که در گزاره‌های نظری بکار رفته و به پژوهشگر نشان می‌دهد که واقعیت از چه متغیرهایی تشکیل شده است. دوم بعد نظری و تنوریک است به این معنا که الگو بر پایه یک مکتب نظری شکل می‌گیرد که آن

۱. جمشیدی، محمد و ایرج الهی دهقی، «ارائه الگوی تحلیل محیط راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ مطالعه موردی منطقه آسیای مرکزی»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، تابستان ۱۳۹۳، شماره ۸۶، صص ۳۱-۶۱.

2. See: Day, Lewis F., Pattern Design, Dover Publications, New York: 1999, 1-2;

Wittkopf, Eugene R. Christopher M. Jones, Charles W. Kegley, Jr. American Foreign Policy: Pattern and Process, Thomson Wadsworth, 2008, 17.

۳. واسطی، عبدالحمید، نگرش سیستمی به دین، مشهد، انتشارات موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، چاپ سوم، ۱۳۹۱، ۴۹.